

**O‘ZBEKISTON SOLIQQA TORTISH TIZIMIDA JISMONIY
SHAXSLARDAN OLINADIGAN SOLIQLARNI JORIY
ETILISHINING BOSQICHLARI**

*Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
mustaqil tadqiqotchisi (PhD)*

Maxamadustov Jalol Maxamadustovich

Annotatsiya: Maqolada mahalliy byudjetlar daromad bazasini shakllanishi, unda yer solig‘i va mulk solig‘ining ahamiyati va ilmiy-amaliy asoslari yoritib berilgan. Mahalliy byudjetlar daromadlari barqarorligini ta‘minlash imkoniyatlari asoslangan. Yer hamda mulk solig‘ining mahalliy byudjetlar daromadlarini shakllantirishdagi ahamiyatini oshirish yuzasidan tartib va amaliy tavsiyalar taklif etildi. Bundan tashqari, mahalliy byudjet daromadlarini oshirish yo‘llari bo‘yicha tadqiqot olib borilgan bo‘lib, mavzu doirasida iqtisodchi olimlarning tadqiqotlari o‘rganilib, xulosa va takliflar shakllantirildi.

Kalit so‘zlar: yer, yer solig‘i, ko‘chmas mulk, mahalliy byudjet, mahalliy byudjet daromadlari, mahalliy hokimiyat organlari, mahalliy soliqlar, resurs soliqlari, soliq, byudjet, soliq stavkasi, soliq hisoboti, soliq tushumlari, soliq imtiyozlari.

Kirish:

O‘zbekiston Respublikasining bozor iqtisodiyotiga o‘tishi sharoitida iqtisodiy salohiyatni rivojlantirish faqat barqaror soliq tizimi mavjud bo‘lganda mumkin bo‘lib, uning ajralmas elementi sifatida jismoniy shaxslarga soliqlar iqtisodiyotning rivojlanish bosqichlarida davlat aralashuvnig iqtisodiy faolligi zaruriyatini va soliq to‘lovchining soliqlar shaklda ma‘lum darajadagi pul mablag‘larini to‘lovini real imkoniyatlarini muhim tomonlarini hisobini oladigan byudjet-soliq siyosatini amalga oshirishni talab qiladi. Jumladan, resurslardan foydalanishda iqtisodiy mexanizmlarga ustuvorlik berilishi orqali ulardan foydalanishni tartibga solish mexanizmi yaratildi va bu jarayon davrga mos ravishda takomillashib bormoqda. Resurslardan samarali foydalanishga qaratilgan iqtisodiy mexanizm elementlarining eng muhimi – bu albatta soliqqa tortishdir. Bu o‘z navbatida turli darajadagi byudjetlar va byudjetdan tashqari fondlarni shakllantirish uchun zarur.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Hozirgi davrda soliq siyosatining ustuvor yo‘nalishlari sifatida budjet daromadlarini oshirish, soliqqa tortish ma‘muriyatchiligini takomillashtirish orqali mahalliy budjet daromadlari bazasini kengaytirish, soliqlarni unifikatsiya qilish qaraladi.

Iqtisodiy nuqtai nazardan, soliq va soliqdan tashqari tushumlarning o‘shishi uchun qo‘shimcha zahiralarni topish va jalb qilish nafaqat mahalliy byudjetlarni to‘ldirish, balki zamonaviy huquqiy makonni shakllantirish, tadbirkorlikni rivojlantirish uchun shart-sharoitlar, turli ijtimoiy yo‘naltirilgan shahar dasturlari va ularni amalga oshirish masalasidir. Mulk huquqi xususiy mulk bo‘lgan mamlakatlarda xususiy mulk huquqi va yer qiymatining kombinatsiyasi ikkita ijtimoiy xarajatlarni keltirib chiqaradi: yerning (yoki boylikning) qiymati va bu boylikning teng taqsimlanmaganligi, foydalanilmagan yerning qiymatini undirish vositalaridan biri soliqdir (Wyatt,2019).

Yer solig‘i - bu obodonlashtirilmagan yerlarning qiymatidan kelib chiqqan holda yer egalardan olinadigan davriy soliqdir. Yer solig‘i boyliklarga soliq solish va yerlardan samarali foydalanishni rag‘batlantirishning tejamkor vositasidir. Ko‘pgina adabiyotlarda nazariy jihatlariga asosiy e‘tibor qaratilgan, ammo ularning aksariyati bunday soliqni qanday mukammal joriy qilish mumkinligi haqida batafsil ma’lumotga ega emas (Hughes va boshqa. 2020).

Mamlakatimiz iqtisodchi olimlaridan Toshkulov (2021) fikricha qishloq xo‘jaligini soliqqa tortish doimiy ravishda isloh qilinmoqda, lekin bu uning mukammalligini kafolatlamaydi. Soliq qonunchiligining beqarorligi, murakkabligi va noaniqligi, investitsiya, innovatsiya va tadbirkorlik faoliyatini rag‘batlantirish uchun soliq mexanizmlaridan kam foydalanish va ishlab chiqarishni kengaytirish soliq tizimining qishloq xo‘jaligida o‘z vazifalarini to‘liq bajarishga imkon bermaydi.

Vlasovanning (2015) fikriga ko‘ra “Mahalliy byudjetlarning daromadli salohiyati davlat-xususiy sheriklikni yanada faolroq amalga oshirishni, soliq imtiyozlarini joriy etish va byurokratik jarayonlarni tezlashtirish va soddalashtirish orqali biznes yuritishni iloji boricha osonlashtirishni, noishlab chiqarish xarajatlari ulushini kamaytirishni va ishlab chiqarish xarajatlarini ko‘paytirishni talab qiladi. Natijada mintaqadagi byudjet siyosati samaradorligining oshishiga olib keladi. Mahalliy byudjetlarning daromad salohiyatini oshirish bo‘yicha kompleks qaror uzoq muddatli istiqbolda butun mintaqqa iqtisodiyoti uchun kuchli ijobiy ta’sir ko‘rsatadi”.

Seleznev, Dotsenkolarning (2016) fikriga ko‘ra “mahalliy byudjetlarning real moliyalashtirish taqchilligi muammosi bilan bog‘liq holda mahalliy byudjetlar daromadlarini shakllantirish tizimi - muhim makroiqtisodiy vazifa”, deb hisoblaydilar. Serebryakova (2017) ta’kidlaganidek, “Hududlarni moliyaviy ta’minlash mahalliy o‘zini o‘zi boshqarish tizimini isloh qilishning eng qiyin va dolzarb masalalaridan biri”, deb ta’kidlaydi.

Suxarev (2020) barcha darajadagi byudjet daromadlari manbalarini tubdan o‘zgartirish, byudjet mexanizmini rag‘batlantirishga yo‘naltirilgan xarajatlarni samarali faoliyat natijalarni joriy etish tizimini ilgari suradi.

Xudoyqulov (2019) o‘z tadqiqotlarida ekonometrik usullar orqali davlat byudjeti jami daromadlarining 2018-2023 yillarga mo‘ljallangan prognoz ko‘rsatkichlari

aniqlangan, Agzamov (2019) jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ini 2019-2023 yillar uchun prognoz ko'rsatkichlarini aniqlagan, Pardaev (2018) davlat byudjeti daromadlarini prognozlash masalalarini tadqiq etgan, Urmonov (2019) 2018-2020 yillarga mo'ljallangan yagona soliq to'lovining soliq tushumlari prognoz ko'rsatkichlarini aniqlagan.

Xaydarov (2020) fikricha mahalliy byudjetlarning daromad manbalarini ko'paytirish va viloyatlarda yangi ish o'rinlarini yaratish uchun xorjiy investorlarni jalb etishni rag'batlantirish zarur. Buning uchun mamlakat bo'yicha xorjiy investorlar qanday turdagi tadbirkorlik va tijorat faoliyati bilan shug'ullana olmaydigan soha va tarmoqlar ro'yxati ishlab chiqilib, qolgan barcha soha va tarmoqlarga yashil yo'l borligi ko'rsatilish lozim.

Tadqiqot metodologiyasi. Tahlil jarayonida ma'lumotlarni statistik guruhlash, qiyosiy va trendli tahlil usullaridan foydalanildi. Maqolada iqtisodchi olimlarning davlat moliya tizimining dolzarb masalalaridan biri sifatida mahalliy byudjetlar barqarorligini ta'minlashga qaratilgan ilmiy-nazariy qarashlari qiyosiy tahlil qilingan.

Tahlil va natijalar muhokamasi.

Soliqlar davlatning paydo bo'lishi bilan bevosita bog'liq, ya'ni davlat o'z vazifalarini bajarish uchun soliqlardan moliyaviy manba sifatida foydalanadi. Jismoniy shaxslar to'layotgan soliqlar ichida byudjet tushumlaridan salmoqli o'rinni egallaydigan soliq bu - jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'idir. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i - davlat byudjeti daromad manbalaridan biri bo'lib, u umumdavlat soliqlari tarkibiga kiradi. Uning o'ziga xos xususiyati shundaki, soliq jismoniy shaxslarning bevosita daromadlaridan olinadi. Bugungi kunda jismoniy shaxslar to'layotgan soliqlar va yig'imlar byudjet daromadlarining qariyb 15 foizini tashkil etmoqda.

Soliq kodeksiga ko'ra moliya yilida soliq solinadigan daromadga ega bo'lgan jismoniy shaxslar daromadiga solinadigan soliqni to'lovchilar hisoblanadi. Soliq maqsadlarida jismoniy shaxslar rezidentlar va norezidentlarga bo'linadi. Soliq to'lovchilar soliq va yig'imlarni to'lashi shart bo'lgan jismoniy shaxslardir.

Aholining soliq to'lovlari bo'yicha ilk soliq yig'imi paydo bo'lishi tarixi miloddan avvalgi uchinchi ming yillikda qadimgi Misr davriga to'g'ri kelmoqda. Qadimgi misr olimlarining fikricha Misr fir'avnlari aholini yetishtirgan hosilning beshdan bir qismini soliq sifatida to'lashga majbur qilgan¹. Tarixda soliq amaliyoti yunon sivilizatsiyasida ham rivojlangan. Bunda 1799-yilda tarixiy Aleksandriya shahrining sharqiy hududidan topilgan «Rozetta yodgorligi» buning isboti

¹Мунавваров З., Ўзбекистон и арабский мир: перспективы сотрудничества, Т., 1997; Махмудбеков Ш., Борба Египта за независимость, Т., 1992; Гиясов Б. Т., Мохаммад Хосни Муборак — политик и дипломат, Т., 1999; Гиясов Б., Хаса-нов Э., Дипломатия Египта, Т., 2001; Салохуддинов Х. А., Фиръавнлар мамлакати, Т., 1992; Борисов Б. Т., Роль ислама во внутренней и внешней политике Египта, М., 1991..

hisoblanadi². Shuningdek, miloddan avvalgi 196-yillarda Ptolomeylar sulolasida soliq munosabatlari amalda bo'lgani holatlar tasvirlangan. Jismoniy shaxslardan olinadigan soliqlari boy tarixga ega bo'lgan bir nechta soliqlardan biridir. Ko'pgina Yevropa mamlakatlarida ushbu soliq turi 18-19-asrlar oxirida paydo bo'lgan. Bu birinchi bo'lib Angliyada -1842 yilda, Prussiyada – 1891-yilda va Fransiyada – 1914-yilda shakllanishning ilk davrlari boshlangan³. Bu soliq tizimini rivojlanish bosqichlarini eng muhim dastlabki tarixi hisoblanib, jismoniy shaxslarni soliqqa tortish tamoyillari ilk ko'rinishlari shakllangan.

Yevropa mamlakatlari ham soliq yig'ishning noyob tarixiga ega va jun eksport solig'i 1203-yilda Angliya qiroli jon tomonidan kiritilgan. Bu paytlarda, ya'ni 1275-yilda Qirol Yedvard sharobga soliq joriy qildi. Aslida, 1572-yilda Angliyada kambag'allarni qo'llab-quvvatlash uchun kambag'allarga soliq joriy qilingan. 1707-yilning 1 mayida Buyuk Britaniya tashkil etilgandan so'ng, Angliya va Uelsda 1696-yilda paydo bo'lgan pul taqchilligi muammosini bartaraf etish uchun yangi soliqlar ko'rib chiqildi va tez orada daromad solig'i g'oyasi paydo bo'la boshladi. Odamlar dastlab daromad solig'ini to'lashdan bosh tortadilar va ular ishlab topgan daromadlarining ma'lum bir qismini davlatga o'tkazish individul erkinlikka tahdid deb hisoblashgan. Shu sababli, faqat 1842-yilda buyuk Britaniyada doimiy ravishda daromad solig'i joriy etildi. Qo'shma Shtatlarda daromad solig'ining joriy yetilishi fuqarolar urushi tarixi (1861) bilan bog'liq. Avraam Linkoln qo'shma Shtatlar tarixida birinchi bo'lib 5-yil 1861-avgustda shaxslarni davlatga daromad solig'ini to'lashga majbur qilgan qonunni imzoladi. Ushbu soliqlardan tushgan mablag' harbiy ehtiyojlar uchun sarflanadi deb taxmin qilingan. Xitoy, shuningdek, birinchi soliq tartib-qoidalarini joriy yetgan mamlakatlardan biridir. Davomida Tang sulolasi (618-907) va Song sulolasi (1127-1279), aholi bunga asoslanib ro'yxatga olindi va soliqqa tortildi. Yig'ilgan mablag' sug'orish va transport uchun zarur bo'lgan kanallarni qurish yoki shunga o'xshash ijtimoiy loyihalardan tashqari armiyaga sarflandi⁴.

Miloddan avvalgi birinchi ming yillikning boshlarida o'rta Osiyoning ko'chmanchi sharoitida ko'plab urug' va qabilalar qulay joy qidirib, yer, suv, o'tloqlar uchun kurashdilar. Ba'zi hollarda ular yer solig'ini, ya'ni. o'lpon, ulardan kuchliroq qabilalarga. Ammo fors hukmdori Doro davrida birinchi marta doimiy soliqlar joriy etildi. Doro nafaqat o'z mamlakatida, balki o'zi bosib olgan mamlakatlarda ham soliq tizimini joriy qildi. Eronning qadimiy Persapoli shahridan topilgan uzoq ajdodlarimiz - baqtriyaliklar, xorazmliliklar, so'g'dlar va saklar tasvirlangan rasmlarda saklarning kiyimlari, Baqtriyaliklarning tuya va idish-tovoqlari, xorazmliliklarning xanjar,

²Мунавваров З., Ўзбекистон и арабский мир: перспективы сотрудничества, Т., 1997; Махмудбеков Ш.

³ Налоговые системы зарубежных стран: учебник для студентов вузов, обучающихся по направлению «Экономика»: Учебник / Под ред. Алиев Б.Х., Мусаева Х.М. М.: Юнити-Дана, 2013.С.47.

⁴ Налоговые системы зарубежных стран: учебник для студентов вузов, обучающихся по направлению «Экономика»: Учебник / Под ред. Алиев Б.Х., Мусаева Х.М. М.: Юнити-Дана, 2013.С.32.

jangovar bolta, bilakuzuklar va podshohga olib boruvchi oti bo'lgan. Bu ular to'laydigan soliq turlari sifatida baholanadi⁵.

Keyinchalik Aleksandr Makedonskiy Markaziy Osiyoni bosib olgach esa yerlik aholi soliqlarni yunonlar tamoyili bo'yicha to'lay boshlagan, bunda soliqlar daromad solig'i va ehsonlardan iborat bo'lgan. Daromad solig'i daromadning o'ndan yoki yigirmadan biri miqdorida undirilgan, sabab sifatida esa jamoat manfaatlarini himoya qilish maqsadi ko'rsatilgan. 651-yildan boshlab, Markaziy Osiyo hududida arablar hukmronligi o'rnatiladi. Bu davrda soliqqa tortish tizimi murakkablashgan va turli xildagi soliqlar paydo bo'lgan. Masalan, zakot mol-mulkning 2,5 foiz miqdorida olinadigan soliq bo'lib, kambag'allar, yetimlar va yo'lovchilarga xayr-ehson berish maqsadida undirilgan, bunda yer uchun xiroj solig'i olingan. Juzyani musulmon bo'lmagan fuqarolar (ozod erkaklar) to'laganlar. Xotin-qizlar, keksalar, kambag'allar va qullar bu soliqni to'lashdan ozod qilingan. Juzyani hisoblashda o'ziga to'qlik darajasi hisobga olingan va soliq pul yoki natura shaklida undirilgan. Bundan tashqari, chorvadorlardan, hunarmandlardan va savdogarlardan soliqlar olingan⁶.

Amir Temur soliq siyosatining asosiy yo'nalishlari "Temur tuzuklari"da ifodalangan: "Amr etdimki, raiyatdan mol-xiroj yig'ishda ularni og'ir ahvolga solib qo'yishdan yoki mamlakatni qashshoqlikka tushirib qo'yishdan saqlanish kerak. Negaki, raiyatni xonavayron qilish (davlat) xazinasining kambag'allashishiga olib keladi. Xazinaning kamayib qolishi esa sipohning tarqalib ketishiga sabab bo'ladi"⁷. Bunda ham jismoniy shaxslardan olinadigan soliqlarni stavkalarini oshirib yubormaslikka qaror qilgan.

Amir Temurgacha bo'lgan davrda soliq yig'uvchilarning ish haqi soliq to'lovchilar hisobidan bo'lgan. Shuning uchun ular qonunda ko'zda tutilmagan soliqlarni undirishga ham harakat qilar edilar. Amir Temur soliq undiruvchilarga xalqning ustiga yuk bo'lmasligi uchun ularga maosh tayinladi. Amir Temur davrida asosan dehqonchilik bilan bog'liq bo'lgan xiroj va ushr soliqlari amal qilgan. Savdogarlar va hunarmandlar tang'a yoki zakot to'lashgan, chegaradan o'tgan mollar hisobidan boj olingan. Bu soliqlar davlat xazinasining asosiy manbai hisoblangan⁸. O'zbek xonliklari soliq siyosatida shariat talablariga to'la rioya etilgan deb bo'lmaydi. Zakot, ushr, fitr sadaqasi kabi to'lovlar, ba'zi mutaxassislar ta'kidlaganidek, soliq bo'lmay, balki bandaning moliy ibodatlarini sanaladi. Konlardan, xazinadan, harbiy o'ljalardan davlat xazinasiga xums (beshdan biri) berilgan.

⁵ Гиясов Б., Хаса-нов Э., Дипломатия Египта, Т., 2001

⁶ Шахермайр Ф. Александр Македонский. — Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. - 576 с. - ISBN 5-85880-313-X.

⁷ Алихонтўра Соғуний Ҳабибулло Караматов. Нашр йили: 2020. Тили: Ўзбек (кир). Бетлар: 144. Нашриёт: Илм-зиё-заковат. ISBN рақами: 978-9943-6324-9-3.

⁸ <http://temurtuzuklari.uz/uz>

Xiroj esa o'rta asrlardan buyon yer solig'i sifatida olib kelingan. Bu soliqni undirishda yagona qat'iy tartib bo'lmagan. Xiroj solig'ining miqdorini davlat boshlig'i belgilab bergan. U tayyor mahsulot yoki uning qiymatiga teng pul shaklida undirilgan. Jizya solig'i musulmon bo'lmagan fuqarolar, ya'ni, zimmiylardan undirilgan. Jizya solig'ini voyaga yetgan erkak zimmiylar to'lashgan. Buxoro xonligida shayboniylardan keyin davlat tepasiga kelgan ashtarxoniylar davrida ham mamlakatni, davlat xazinasini boyitish uchun soliqlarning turi va miqdori oshirilgan. Jumladan, xiroj, ixrojt, boj kabi soliqlar qatorida har xil kichik va katta soliqlar ham bo'lgan. Ayniqsa, Subhoniqulixon taxtga kelganida soliqlarning turi ko'paydi. Uning davrida yetti yillik soliqlarni oldindan, bir yilda yig'ish bo'yicha maxsus farmon e'lon qilindi. Xonning bunday qarori aholini qiyin ahvolga solib qo'ydi, yanada qashshoqlashuviga sabab bo'ldi. Chunki mamlakatda asosiy soliq to'lovchilar dehqonlar, hunarmanddar, savdogaru chorvadorlar bo'lishgan. Aholi soliq to'lashdan tashqari mamlakatda uyushtiriladigan turli tadbirlarga, majburiy ishlarga jalb qilingan, qo'shimcha jarimalar ham solingan. Buxoro xonligida ham, boshqa joylarda bo'lgani kabi, xon marhamat ko'rsatganlar va yetakchi din peshvolari hamda xon imtiyoz bergan shaxslar barcha soliqlardan ozod qilingan⁹. Bunda soliq imtiyozlarini to'g'ri qo'llanilishini tartibga solish me'yorlari keltirib o'tilgan.

Xiva xonligida esa boj, jizya kabi soliqlar qatorida salg'ut, ag'ut, miltiq puli, tarozi puli, darvozabon puli, mushrifona kabi yigirmadan ortiq soliq va yig'implar ham to'langan. Bundan tashqari aholi turli majburiyatlarni bajarishi lozim bo'lgan. Masalan, mulkdorlar ma'muriyatini boqish, harbiylarning vaqtincha to'xtashida ularning oziq-ovqati va boshqa harajatlari uchun yig'iladigan yig'implar, suv ta'minoti bilan bog'liq majburiyatlar shular jumlasidandir. O'zbekistonda 1998-yildan yangi soliq tizimi shakliga o'tgan bo'lib, unda kichik biznes sub'ektlarini qo'llab-quvvatlash maqsadida turli soliq va yig'implar o'rniga soddalashtirilgan tartibda to'lanuvchi yagona soliq turi joriy qilingan. Bu shunday soliqqa tortish tizimi bo'lib, unda kichik biznes sub'ektlarini rag'batlantirish maqsadi qo'yilgan.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining kichik korxonalar uchun ixchamlashtirilgan soliqqa tortish tizimiga o'tishni qo'llash to'g'risidagi qarori qabul qilingan¹⁰. Shunga asosan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1998-yil 10-oktyabrdagi Qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari uchun yagona yer solig'ini joriy etish to'g'risida gi PF 2086-sonli farmoni qabul qilingan va 1998-yildan 2005-yil 1-iyulgacha kichik korxonalar va mikrofirmalar yagona soliq va byudjetdan tashqari

⁹ Холиқулов А. “Чироқчи беклигининг Бухоро амирлиги сиёсий-иқтисодий ҳаётида тутган ўрни” (XIII-XX аср бошлари). Тарих, мустақиллик, миллий ғоя. (Республика илмий-назарий анжумани материаллари), Т., 2001, 198-бет.

¹⁰ 1998 йил 15 апрелдаги “Кичик корхоналар учун ихчамлаштирилган солиққа тортиш тизимига ўтишни қўллаш тўғрисида”ги 159- сонли қарори

fondlarga ajratmalarni to‘lar edi. 2005-yil 1-iyuldan boshlab amaldagi yagona soliq va byudjetdan tashqari Pensiya jamg‘armasi, Respublika yo‘l jamg‘armasi va Maktab ta‘limini rivojlantirish jamg‘armasiga majburiy ajratmalar o‘rniga yagona soliq to‘lovi joriy qilingan.

Kichik biznes sub’ektlari uchun soddalashtirilgan soliq tizimini qo‘llashning huquqiy asoslari bo‘lib O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998-yil 15 apreldagi “Kichik korxonalar uchun ixchamlashtirilgan soliqqa tortish tizimiga o‘tishni qo‘llash to‘g‘risidagi” 159-son qarori va O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 1998-yil 10-oktyabrdagi “Qishloq xo‘jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari uchun yagona yer solig‘ini joriy etish to‘g‘risida”gi PF-2086-sonli Farmoni hamda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005-yil 20-iyundagi “Mikrofirmalar va kichik korxonalarni rivojlantirishni rag‘batlantirish borasidagi qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-3620-sonli Farmoni hisoblanadi. Soliqlar iqtisodiyotning nisbati, sur‘ati va faoliyat ko‘rsatishi uchun shart-sharoitlariga ta‘sir etgan holda davlat byudjeti daromadlarini jalb qilishning oddiy vositasidan allaqachon butun reproduktiv jarayonning asosiy tartibga soluvchi vositasiga aylandi.

Samarali soliq tizimi va davlat soliq xizmatining yaxshi muvofiqlashtirilgan faoliyati keng ko‘lamli islohotlar nuqtai nazaridan mamlakat iqtisodiyotining uzoq muddatli rivojlanishi uchun alohida ahamiyatga ega. O‘zbekiston Respublikasining keng ko‘lamli siyosiy va iqtisodiy islohotlar dasturi bilan belgilangan - 2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishlari bo‘yicha harakatlar strategiyasi, bu yerda soliq yukini kamaytirish va soliq tizimini soddalashtirish, soliq ma‘muriyatchiligini takomillashtirish va tegishli rag‘batlantirish choralari kengaytirish borasidagi ustuvor yo‘nalishlar hisoblanadi¹¹. Bu ham jismoniy shaxslardan undiriladigan soliqlarni takomillashtirishga qaratilgan huquqiy asoslardan biri hisoblanadi.

Ushbu ustuvorliklarni amalga oshirishda muhim dasturiamal bo‘lib, soliq tizimini tubdan isloh qilishni, shu jumladan soliqlar va yig‘imlarni kamaytirishni, samarasiz soliq imtiyozlarini bekor qilishni nazarda tutadigan O‘zbekiston Respublikasining soliq siyosatini takomillashtirish konsepsiyasini qabul qilishdir. Konsepsiyaning asosiy yo‘nalishlari sifatida ish haqi fondiga soliq yukini kamaytirish, umumbelgilangan va soddalashtirilgan soliq to‘lovchilariga soliq solishni takomillashtirish, soliq siyosatini takomillashtirishning soddalashtirilgan soliq tizimi to‘lovchilariga salbiy ta‘sirini kamaytirishga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish va soliqlarni hisoblash va to‘lash tartibini takomillashtirish ko‘rishimiz mumkin.

¹¹ <https://lex.uz/acts/3107036>

2019-yilda soliq yukini kamaytirish siyosati tez fursatlarda o'zining samarasini ko'rsatdi. Jumladan, Ish haqi fondiga soliq yuki barcha fuqarolar uchun shaxsiy daromadlarga 12% yagona soliq stavkasini joriy etish va fuqarolarning byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga sug'urta badallarini bekor qilish orqali kamaytirildi. Aylanmadan olinadigan soliqlar davlat maqsadli jamg'armalariga majburiy ajratmalar bekor qilinishi hisobiga optimallashtiriladi. Soliqqa tortish rejimini aniqlash mezonlari o'zgartirildi va o'tgan yilgi yalpi aylanmasi (daromadi) 1 milliard so'mdan oshgan yoki yil davomida belgilangan chegaraga yetgan korxonalar soddalashtirilgan rejimdan umumbelgilangan soliqlarni to'lashga o'tishlari lozimligi belgilab berildi. Yuridik va jismoniy shaxslarning mol-mulk solig'i, yer solig'i va suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqni to'lash tartibi joriy etildi. Bunda, yuridik shaxslarning mol-mulk solig'i stavkasi 5 foizdan 2 foizgacha pasaytirildi.

Soliqlarni undirishda asosan soliq organlari xodimlarining ham vaziflari va majburiyatlari mavjud. Davlat soliq xizmati organlari zimmasiga soliqlar to'g'risidagi qonun hujjatlariga rioya etilishi, soliqlar to'g'ri hisoblab chiqilishi, to'liq va o'z vaqtida to'lanishini nazorat qilish, soliqlar to'g'risidagi qonun hujjatlariga rioya etilishi uchun zarur shart-sharoitlarni ta'minlash, soliq bo'yicha majburiyatlarni bajarishlarida yordam ko'rsatish, soliq siyosatining ro'yobga chiqarilishida bevosita qatnashish, soliqqa tortiladigan ob'ektlar va sub'ektlarning to'liq hamda o'z vaqtida hisobga olinishini ta'minlash va soliq bo'yicha huquqbuzarliklar sodir etilishining oldini olish, ularni aniqlash va bartaraf etish majburiyatlar yuklatilgan¹². Bunda soliq xizmati organlarining asosiy vazifalari va majburiyatlari alohida ko'rsatib o'tilgan.

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, soliq yig'ishni amalga oshirishda soliq organlari va soliq siyosatining roli juda muhimdir. Amaliyotda soliq organlari davlatning soliq siyosatini ro'yobga chiqarishda asosiy organ sifatida faoliyat ko'rsatadi. Avvalambor, soliq to'lovchilarga soliqlarning ijtimoiy ahamiyati va mohiyati to'g'risida to'liq, keng hamda doimiy ravishda tushuntirish ishlari olib borilishi kerak. Shu bilan birga, soliqlarni hisoblash va to'lash mexanizmini tushuntirish lozim. Soliqlar esa uni to'lovchilariga tushunish, soliqlarni hisoblash sodda bo'lishi va to'lov muddati soliq to'lovchiga qulay bo'lishi lozim. Ana shunda soliq va yig'imlar bo'yicha soliq qarzdorliklar vujudga kelishi oldi olinadi. To'lov qobiliyatining pasayib borishi korxonani iqtisodiy jihatdan og'ir holatga, ya'ni korxonani debitor qarzdorligi kreditor qarzdorligidan kam bo'lib oxir oqibatda korxonani bankrotlikka olib borishi mumkin. Soliqlar va yig'imlar bo'yicha soliq qarzdorlikning paydo bo'lishiga bog'liq sabablarni ikkiga, ya'ni soliq to'lovchiga bog'liq bo'lgan sabablar hamda soliq to'lovchiga bog'liq bo'lmagan sabablarga bo'lishimiz mumkin. Bunda soliq to'lovchiga bog'liq bo'lgan sabablar korxonalarni

¹² Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ хизмати тўғрисидаги Қонун./Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 21.04.2021 й., 03/21/683/0375-сон; 12.03.2022 й., 03/22/758/0207-сон

boshqarishdagi xato va kamchiliklari, biznes rejaga asosan ishlamaslik, ishlab chiqarishning rentabelligini pasayishi, bozorda korxonalar ishlab chiqargan tovarlarga talabning pasayishi, korxonalarining debitor qarzdorligini ortishi, to'lov qobiliyatining pasayishi hisoblanadi.

Soliq to'lovchiga bog'liq bo'lmagan sabablar esa, nosog'lom iqtisodiyot, soliq yukining ko'payishi, soliq yukining notekkis taqsimlanishi, aholi daromadlik darajasining pasayishi, ishlab chiqarishga ta'sir etuvchi resurslarning qimmatlashuvini keltirishimiz mumkin. Soliqlar va yig'imlar bo'yicha boqimanda qarzdorlikning paydo bo'lishiga bog'liq sabablarni kengroq ko'rib chiqamiz. Soliq to'lovchiga bog'liq bo'lgan sabablar bu soliq to'lovchlarni boshqarishdagi xato va kamchiliklaridir. Bunda soliq to'lovchilarga qancha qulayliklar yaratilmasin, boshqaruvdagi xatolar soliq to'lovchilarni soliq to'lovi qobiliyatsizligiga olib keladi. Soliq to'lovchi, avvalambor, o'zi boshqarayotgan korxonalar haqida to'liq ma'lumotga, ya'ni korxonalar qanday mahsulot ishlab chiqarishi, qancha vaqtda va qancha miqdorda ishlab chiqarishi, mahsulotning sifati hamda bu mahsulotning boshqa mahsulotlar bilan raqobatbardoshligi, ishlab chiqarilgan tovarga bozordagi talab, ishlab chiqarish harajatlari va albatta, xomakini bo'lsa ham qancha foyda olishi mumkinligini bilishi shart. Shu va shunga o'xshash favqulotdagi holatlarni inobatga olgan holda, boshqaruvchi korxonani iqtisodiy beqaror holatga, ya'ni daromadlari harajatlarini qoplay olmaydigan bankrot holatiga kelib kolishini oldini olishi zarur.

Tabiatan ma'lumki, barcha resurslarning chegarasi bor. Resurslarning narxi ortishi mahsulot tannarxiga to'g'ridan to'g'ri ta'sir etishi tadbirkorlarga faoliyat yuritish uchun qiyinchiliklar tug'diradi. To'lov qobiliyatining pasayib borishi, oxir oqibatda tadbirkorni to'lov qobiliyatsizlikka olib boradi. Avvalo, soliq qarzdorlikni kamaytirish uchun shu holatlarga keltiruvchi sabablarni topib uni oldini olish va ana shu sohada kamchilikka yo'l qo'ymaslik muhim ekanligini unutmasligimiz lozim. Xufiyona iqtisodiyot bilan shug'ullanib, noqonuniy daromad topayotgan tadbirkorlar, belgilangan tartibda ro'yxatdan o'tmay noqonuniy tadbirkorlik bilan shug'ullanayotgan fuqarolar iqtisodiyotga o'zining salbiy ta'sirini ko'rsatib kelmoqda.

Xulosa qilib aytganda, jismoniy shaxslardan olinadigan soliqlarni joriy etish bosqichlari asosan soliq to'lovchilarni ijtimoiy va siyosiy nuqtai nazardan himoya qilish, ular uchun qulay shart-sharoitlar yaratishdan iborat, davlatning iqtisodiyotga aralashuvi hamda soliq to'lovchilarga nisbatan g'amxo'rliqi asosida soliq-byudjet siyosatini olib borishda normativ-huquqiy hujjatlarni tartibli tizimi orqali amalga oshirilishiga, shuningdek, bu soliq istohatlarini rivojlanish bosqichlarida soliq qarzlarni undirishdagi belgilangan chora-tadbirlar belgilanishi muhim ahamiyat kasb etgan. Bu tadbirlarni doimiy davom etishi olimlarning bu sohada ilmiy tadqiqot ishlarini olib borishga va soliq sohasidagi ilmiy yangiliklarni yaratishda o'z hissalarini qo'shmoqdalar.

Yuqoridagilardan kelib chiqib quyidagilarni taklif qilamiz:

Mahalliy byudjetlarning daromadlarini barqarorlashtirish jarayonida soliqlarning ahamiyatini oshirish hamda mahalliy byudjet daromadlari tarkibini tahlil qilish natijasida quyidagilarni amalga oshirish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Hozirgi kunda mahalliy byudjetga birlashtirilgan daromadlar turlari shuningdek qonunchilik asosida mahalliy soliqlar ro'yxatini kengaytirish maqsadga muvofiq; Mahalliy byudjet daromadlari barqarorligini ta'minlash maqsadida umumdavlat soliqlaridan ajratmalar miqdorlarini har yili qayta ko'rib o'zgartirish kiritmasdan, hech bo'lmaganda 3 yilda bir marta o'zgartirish kiritish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Bu esa o'z navbatida mahalliy byudjet daromadlari barqarorligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Cathy Hughes, Sarah Sayce, Pete Wyatt (2020) Implementing a land value tax: Considerations on moving from theory to practice. *Land Use Policy* 8 February. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0264837719315704>. Peter Wyatt (2019) From a property tax to a land tax – who wins, who loses?. *Land Use Policy* 31 August. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0264837719307975>.

Агзамов А.Т. (2019) Жисмоний шахсларни солиққа тортиш амалиётини такомиллаштириш. Иқтисодий фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. Б.17-22.

Власова Ю.А., Абрамова А.И. (2015) Проблемы укрепления доходного потенциала региональных бюджетов в России на примере калужской области // *Креативная экономика*. Т. 9. № 10. С. 1255-1276.

Селезнев А., Доценко Н. (2016) Доходный потенциал местных бюджетов и его общегосударственное значение // *Экономист*. № 9. - С. 12-22.

Серебрякова О.В. (2017) Финансовая стабильность муниципальных образований как приоритет в развитии бюджетной и налоговой политики на местном уровне // *Региональная экономика: теория и практика*. № 11. - С. 126-131.

Худойкулов С.К. (2019) Солиқ тушумларини прогноз қилиш методологиясини такомиллаштириш. Иқтисодий фанлари доктори (DcS) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертацияси автореферати. Б. 14-16; 20-21; 28-29.

Хайдаров Н.Х. (2020) “Маҳаллий бюджетлар: муаммо ва инновацион ечимлар”. “Ўзбекистон статистика ахборотномаси” илмий электрон журнали. 2-сон.

J.Mahmadustov. Jismoniy shaxslardan olinadigan soliqlarni undirish mexanizmini takomillashtirish: (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss. avtoreferati. – Toshkent, 2023.

О‘zbekiston Respublikasi Soliқ kodeksi- Toshkent: G‘afur G‘ulom nashriyot uyi 2020.- 640 b.

Нормурзаев У. (2021). Анализ эффективности налоговых льгот и преференций в поддержке определенных секторов с целью дальнейшего повышения инвестиционной привлекательности в Узбекистане. *Экономика и образование*, (6), 82–86. извлечено от <https://cedr.tsue.uz/index.php/journal/article/view/285>